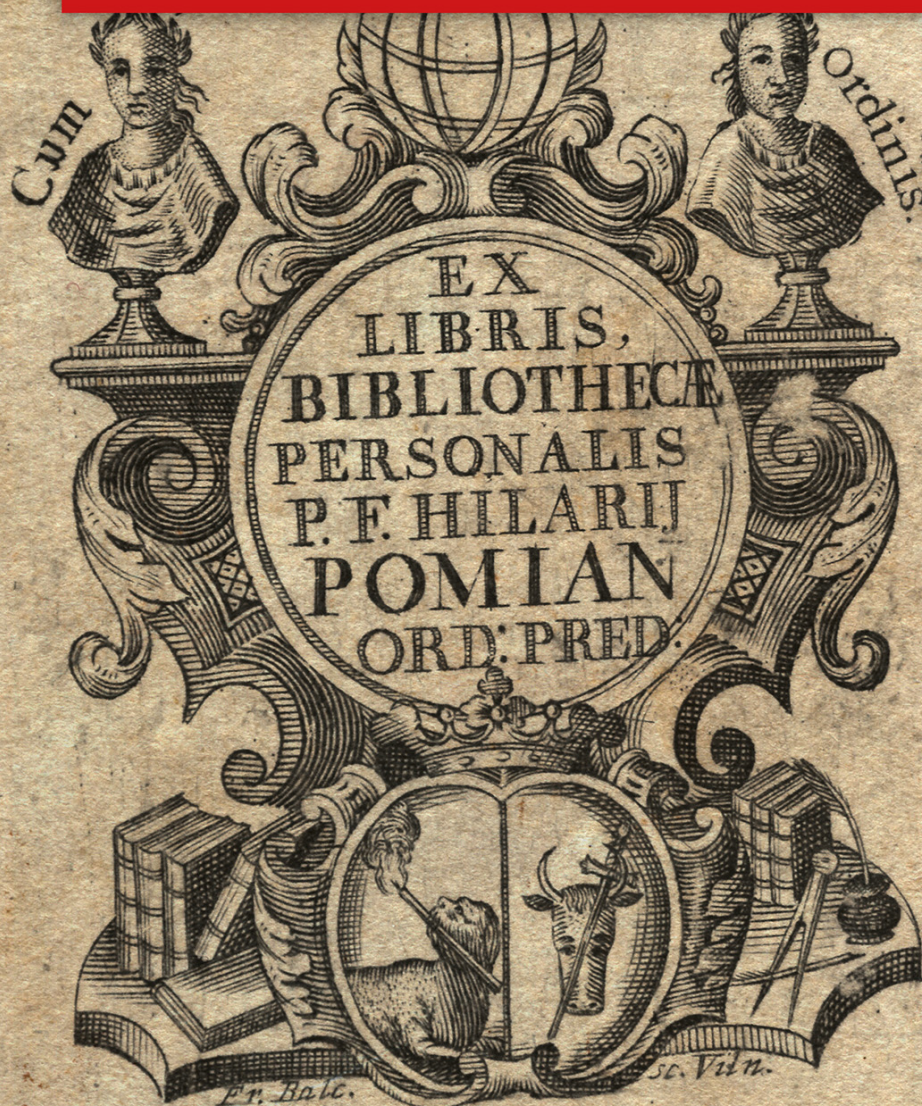

BIBLIOTHECÆ
CONVENTUS
GRODNENSIS

ARMA NOSTRAE MILITIAE
KULTURA KSIĄŻKI I PISMA
ZAKONU KAZNODZIEJSKIEGO
NA ZIEMIACH POLSKICH

STUDIA I ŹRÓDŁA
DOMINIKAŃSKIEGO INSTYTUTU HISTORYCZNEGO W KRAKOWIE

redaktor serii
Tomasz Gałuszka OP

tom 20

ARMA NOSTRAE MILITIAE
KULTURA KSIĄŻKI I PISMA
ZAKONU KAZNODZIEJSKIEGO
NA ZIEMIACH POLSKICH

redakcja
Iwona Pietrkiewicz, Marek Miławicki OP

Copyright © 2019 Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie

For this edition

Copyright © 2019 Wydawnictwo W Drodze

Recenzenci:

dr hab. Krzysztof Kaczmarek, prof. UAM

dr hab. Maciej Zdanek

Projekt okładki:

Krzysztof Lorczyk OP

Skład i łamanie:

Lucyna Sterczewska

Korekta:

Sylwia Sperling

Opracowanie indeksów:

Marek Miławicki OP

Na okładce:

Eklibris Hilarego Pomiana OP ze zbiorów Państwowego Muzeum
Historyczno-Archeologicznego w Grodnie (fot. Alesâ Saučuk)

Wydanie 1, Poznań 2019

Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów

W drodze Spółka z o.o.

61-716 Poznań, ul. Kościuszki 99

Księgarnia internetowa: www.wdrodze.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
KSIĘGOZBIORY	
Feliks z Sieradza i jego rola w rozwoju księgozbioru sieradzkich dominikanów Grzegorz Wierchowski	23
Pozostałości biblioteki Fabiana Birkowskiego Anna Jungiewicz	37
Oprawy z supereklibrisem donacyjnym Abrahama Bzowskiego OP Katarzyna Płaszczyńska-Herman	49
Historyczne księgozbiory dominikańskie w powiecie grodzieńskim województwa trockiego w XVII–XIX w. Katarzyna Zimnoch	73
Zbiory dominikanów grodzieńskich i ich opiekunowie Iwona Pietrkiewicz	91
Biblioteka dominikańskiego klasztoru św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu w świetle katalogu z 1860 r. Dominika Burdzy	115
Ojca Pawła Kielara memoriały w sprawie uporządkowania i zreformowania biblioteki krakowskiej Wiktor Szyborski	129
„Wrogie” i „budzące wątpliwość” – książki skonfiskowane z bibliotek dominikańskich przez władze państwowe w 1960 r. Małgorzata Habuda, Marek Miławicki OP	173

TEKSTY • RĘKOPISY • DRUKI

Zachowana w rękopisie L/XV/11 legenda o świętym Wojciechu i jej miejsce w tradycji Anna Ledzińska	247
Echa elżbietańskiej Anglii w księgozbiornie dominikanów krakowskich. Refleksja nad europejską kulturą książki Gerard Kilroy	259
O <i>Ecclesiae Militantis Triumph</i> z Biblioteki OO. Dominikanów w Krakowie Clarinda Calma	281
Kultura rękopiśmienna dominikanek polskich okresu potrydenckiego. Prolegomena do zagadnienia Jolanta Gwioździk	293
Drukowane oracje na oblóczyny i profesje zakonne dominikanek lwowskich w XVIII w. – adresatki, autorzy, walory literackie, funkcje społeczne i kulturowe Michał Kuran	313
Rękopisy dominikanów prowincji litewskiej jako źródło do badań nauczania filozofii w Wielkim Księstwie Litewskim na przełomie XVIII i XIX w. Andrzej Jan Wróblewski	335
BADANIA PROWENIENCYJNE	
Znaki proveniencyjne jako źródło do dziejów bibliotek i księgozbiornów zakonu dominikanów w Polsce do końca XVIII w. Maria Piđtępczak-Majerowicz	353
Stare druki proveniencji dominikańskiej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie Marianna Czapnik	365
Stare druki z bibliotek dominikańskich w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej Jacek Partyka	397

Rękopisy dominikańskie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Ich autorzy, właściciele i zawile losy	
Alicja Szulc	469
Ślady dawnych bibliotek dominikańskich w zbiorach starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu	
Renata Wilgosiewicz-Skutecka	485
Indeks geograficzno-topograficzny	501
Indeks osobowy	513

Wykaz skrótów

AAB	– Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku
AAN	– Archiwum Akt Nowych w Warszawie
AAP	– Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
AAPrz	– Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu
ABMK	– „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
ABSI	– Archivum Britannicum Societatis Iesu w Londynie
ABUP	– Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu
ABUW	– Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie
ACPL	– <i>Acta Capitulorum Provinciae Lithuaniae</i> , ed. R.F. Madura (maszynopis w ADK)
ACPP	– <i>Acta Capitulorum Provinciae Poloniae</i> , t. I-IV, ed. R.F. Madura (maszynopis w ADK)
ACr	– „Analecta Cracoviensia”
ADGK	– Archiwum Klasztoru Sióstr Dominikanek na Gródku w Krakowie
ADK	– Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie
ADŁ	– Archiwum Diecezjalne w Łomży
ADPł	– Archiwum Diecezjalne w Płocku
ADS	– Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu
ADŚA	– Archiwum Klasztoru Sióstr Dominikanek w Świętej Annie
ADWł	– Archiwum Diecezjalne we Włocławku
AFFP	– „Archivum Fratrum Praedicatorum”
AHFiMS	– „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”
AIT	– Archiwum Instytutu Tomistycznego w Warszawie
AKBHFP	– „Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce”
AKDP	– Archiwum Klasztoru OO. Dominikanów w Poznaniu
ANKr	– Archiwum Narodowe w Krakowie
APAN	– Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie
APP	– Archiwum Państwowe w Poznaniu

- APR** – Archiwum Państwowe w Radomiu
- ARSI** – Archivum Romanum Societatis Iesu w Rzymie
- ASOP** – „Analecta Sacri Ordinis Praedicatorum”
- ATJK** – Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie
- AUJ** – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
- BBJ** – „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”
- BCz** – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
- BDS** – Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu
- BIPPD** – „Biuletyn Informacyjny Polskiej Prowincji OO. Dominikanów”
- BJ** – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
- BK** – Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku
- BL** – British Library w Londynie
- BN** – Bibliotek Narodowa w Warszawie
- Bodl.** – Bodleian Library w Oksfordzie
- BOss.** – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
- BPAN** – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
- BKWr** – Biblioteka Kapituły Wrocławskiej
- BSDK** – Biblioteka Studium OO. Dominikanów w Krakowie
- BUP** – Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu
- BUW** – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
- BUWr** – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
- ЦДІАЛ** – Центральний Державний Історичний Архів України Львові (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie)
- CzST** – „Częstochowskie Studia Teologiczne”
- ДАХО** – Державний Архів Хмельницької Области (Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego)
- EK** – *Encyklopedia Katolicka*, t. I–XX, Lublin 1973–2014
- Estr.** – K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. I–XXXV, Kraków 1870–2007
- FBM** – „Forum Bibliotek Medycznych”
- FHCr** – „Folia Historica Cracoviensia”
- Fides** – „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”
- HM** – „Hereditas Monasteriorum”
- Kartoteka OP** – Kartoteka dominikanów na ziemiach polskich w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie

- KKZ 2003** – *Księga Konstytucji Zarządzeń Braci Kaznodziejów, Poznań 2003⁴*
- KMP** – „Kronika Miasta Poznania”
- KRA** – „Krakowski Rocznik Archiwalny”
- KUL** – Katolicki Uniwersytet Lubelski
- KwP** – „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”
- KZPOP 2007** – *Księga Zmarłych braci i ojców Polskiej Prowincji Zakonu Kaznodziejskiego czyli Dominikanów od 2 lipca 1927 roku, czyli od restaurowania polskiej prowincji*, wyd. 4, Warszawa 2007
- LMAVB** – Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie)
- LVIA** – Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie)
- MPH sn** – Monumenta Poloniae Historica. Seria Nowa
- MPH** – Monumenta Poloniae Historica
- MPhP** – „Mediaevalia Philosophica Polonorum”
- НГАБ** – Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku)
- НБЛНУ** – Наукова Бібліотека Львівського Національного Університету імені Івана Франка (Naukowa Biblioteka Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie)
- NP** – „Nasza Przeszłość”
- NPł** – „Notatki Płockie”
- OiRP** – „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”
- PCh** – „Premislia Christiana”
- PH** – „Przegląd Historyczny”
- PL** – „Pamiętnik Literacki”
- PSB** – *Polski Słownik Biograficzny*, t. I–LIII, Kraków–Wrocław 1935–2019
- PT** – „Przegląd Tomistyczny”
- PZH** – „Przemyskie Zapiski Historyczne”
- RB** – „Roczniki Biblioteczne”
- RBL** – „Ruch Biblijny i Liturgiczny”
- RBN** – „Rocznik Biblioteki Narodowej”
- RBPAN** – „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk”
- RDSiG** – „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”
- RH** – „Roczniki Historyczne”

- RHum** – „Roczniki Humanistyczne”
- RK** – „Rocznik Krakowski”
- РГИА** – Российский Государственный Исторический Архив (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu)
- RP** – „Rocznik Przemyski”
- RPTH** – „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”
- RSMJ** – „Roczniki Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”
- RTK** – „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”
- RTPNP** – „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”
- SCh** – „Saeculum Christianum”
- SGKP** – *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902
- SHS** – „Studia Historiae Scientiarum”
- SPł** – „Studia Płockie”
- SPTK** – *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. I–IX, Warszawa 1981–2003
- STHŚO** – „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”
- STV** – „Studia TeologicaVarsaviensia”
- SWł** – „Studia Włocławskie”
- SŻ** – „Studia Źródłoznawcze”
- ŚKH** – „Śląski Kwartalnik Historyczny *Sobótka*”
- VL** – *Volumina Legum: leges, statua, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae omnium que provinciarum annexarum, a commitiis visliciae anno 1347 celebratis usque ad ultima regnicomitia*, wyd. J. Ohryzko, t. I–X, Warszawa 1980
- VUB** – Vilniaus Universiteto Biblioteka (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego)
- WSW** – „Wrocławskie Studia Wschodnie”
- ZBnKiKH** – „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”
- ZBnPKH** – „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”
- ZH** – „Zapiski Historyczne”
- ZN KUL** – „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”

Wstęp

MISJĘ POWSTAŁEGO W 1216 R. ZAKONU ŚW. DOMINIKA tak opisał papież Honoriusz III w liście z 18 stycznia 1221 r. skierowanym do założyciela i jego współbraci: „Cum si qui Ecclesiam suam nova semper prole fecundat, volens haec moderna tempora conformate prioribus et fidei catholicam propagare, pium inspiravit vobis affectus quo amplexi paupertatem et regularem vitam profesi verbi Dei exortartoni vacetis, evangelizantes per orbem nomen Domini nostri Iesu Christi...”¹, a niecały miesiąc później, 4 lutego, dodał, że bracia kaznodzieje są „verbi Dei evangelizationi totaliter deputati”². Z obu tych listów wynika wyraźnie, że głównym zadaniem nowego zakonu było kaznodziejstwo. Dobitnie podkreślały to także pierwsze konstytucje dominikańskie z 1228 r.: „ordo noster specialiter ad predicationem et animarum salutem ab initio noscatur institutus fuisse”³. Niemalą nowością było także to, że św. Dominik z posłannictwem swo-

¹ *Monumenta diplomatica S. Dominici*, ed. V.J. Koudelka, Roma 1966 (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, 25), s. 144, nr 141. Przekład polski: „Ten, który swój Kościół ubogaca stale nowym potomstwem, chcąc obecne, nowe czasy upodobnić do pierwotnych, apostołskich i rozprze-strzenić wiarę katolicką, wzbudził w was zbożne pragnienie, by obrawszy ubóstwo i życie w zakonnej wspólnocie, oddać się posłudze słowa Bożego, głosząc po całym świecie Imię Pana Naszego Jezusa Chrystusa” (za: KKZ 2003, s. 29, nr 1, pkt. I).

² *Monumenta diplomatica S. Dominici*, s. 145, nr 143. Przekład polski: „w pełni przeznaczeni do głoszenia Słowa Bożego” (za: KKZ 2003, s. 29, nr 1, pkt. III).

³ Por. *Constitutiones Antiquae Ordinis Fratrum Praedicatorum*, prologus, [w:] *De oudste constitutes van de Dominicanen. Voorgeschiedenis text, bronnen, ontstaan en ontwikkeling (1215–1237)*, ed. A.H. Thomas, Leuven 1965, s. 311. Korzystamy z tego wydania krytycznego, ale dostępne są jeszcze starsze wydania: *Constitutiones antiquae Ordinis praedicatorum*, ed. H. Denilfe, „Archiv für Littetatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters”, 1 (1885), s. 165–227 (cytowany fragment – s. 194); P. Mothon, *Vetera monumenta legislativa sacri ordinis Praedicatorum*, ASOP, 2 (1895–1896), s. 610–648 (cytowany

jego zakonu związał ściśle studia, które miały służyć pracy apostołskiej. Sam założyciel – jak informował jeden ze świadków w jego procesie kanonizacyjnym – zawsze nosił przy sobie Ewangelię św. Mateusza i Listy św. Pawła Apostoła⁴. Jego następcy, bł. Jordan z Saksonii (1190–1237) i bł. Humbert z Romans (1194–1277) podkreślali też, że św. Dominik wysyłał braci do większych miast głównie w celu podejmowania studiów, głoszenia kazań i zakładania nowych klasztorów⁵. Nie dziwią więc sformułowania w pierwszych konstytucjach, które wprost podkreślały, że: „studium nostrum ad hoc principaliter ardentereque summo opere debeat intendere, ut proximorum animabus possimus utiles esse”⁶. W tym kontekście ustawodawca dominikański postrzegał książkę jako niezbędne narzędzie studiowania i pracy apostołskiej⁷. Takie też spojrzenie odnajdujemy we współczesnych konstytucjach zakonu św. Dominika, które podkreślają zadanie głoszenia Słowa Bożego oraz przygotowania do niego dzięki studiom instytucjonalnym i prywatnym⁸. Współczesne konstytucje w dziale

fragment – s. 622). Przekład polski: „zakon nasz od początku powstał specjalnie dla kaznodziejstwa i zbawienia dusz” (za: KKZ 2003, s. 29, nr 1, pkt. II).

- ⁴ Por. *Acta canonizationis S. Dominici*, [w:] *Monumenta historica Sancti Patris Nostri Dominici*, t. II: *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum. Acta canonizationis. Legendae Petri Ferrandi, Constantini Urbevetani, Humberti de Romanis*, Roma 1935 (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, 16), s. 147, nr 29.
- ⁵ Por. Jordanus de Saxonia, *Libellus de principiis Ord. Praedicatorum*, [w:] *Monumenta historica Sancti Patris Nostri Dominici*, t. II, s. 50, nr 51 (polski przekład: Jordan z Saksonii, *Książeczka o początkach Zakonu Kaznodziejskiego*, przeł. M. Wylęgała, wstęp i przypisy J.A. Spież, Warszawa 2008, s. 44–45); Humbertus de Romanis, *Legenda S. Dominici*, [w:] tamże, t. II, s. 400, nr 40.
- ⁶ *Constitutiones Antiquae Ordinis Fratrum Praedicatorum*, prologus, s. 311. Przekład polski: „studia nasze powinny przede wszystkim i bardzo gorliwie zmierzać do tego, byśmy mogli być pożyteczni duszom bliźnich” (za: KKZ 2003, s. 56, nr 77, pkt. I).
- ⁷ Szerzej na temat książki w średniowiecznym ustawodawstwie dominikańskim zob. np. K.W. Humphreys, *The book provisions of medieval Friars. 1215–1400*, Amsterdam 1964, s. 18–45 (rozd. pt. „The library regulations of the Dominicans”); L. Pellegrini, *I manoscritti dei predicatori. I Domenicani dell’Italia mediana e i codici della loro predicazione (secc. XIII–XV)*, Roma 1999 (*Dissertationes Historicae*, 26), s. 81–113; P. Maranesi, *La normativa degli Ordini mendicanti sui libri in convento*, [w:] *Libri, biblioteche e letture dei frati mendicanti (secoli XVIII–XV). Atti del XXXII Convegno internazionale. Assisi, 7–9 ottobre 2004*, Spoleto 2005 (*Atti dei Convegni della Società*), s. 171–263.
- ⁸ O związkach studium dominikańskiego z książkami w średniowieczu zob. np. L. Gargan, *Lo studio teologico e la biblioteca dei Domenicani a Padova nel tre e quattrocento*, Padova 1976 (*Contributi alla storia dell’Università di Padova*, 6), s. 173–291; G. Severino Polica, *Libro, lettura, lezione negli „Studia” degli ordini mendicanti (sec. XIII)*, [w:] *Le scuole degli Ordini Mendicanti (secc. XIII–XIV). Atti del Centro di studi sulla spiritualità medievale (Todi, 11–14 ottobre 1976)*, Todi 1978, s. 375–413; D. Nebbiai, *Le biblioteche degli ordini mendicanti (secc. XIII–XV)*, [w:] *Studio e „studia”. Le scuole degli Ordini Mendicanti tra XIII e XIV*

poświęconym wykształceniu braci omawiają też kwestie biblioteki klasztornej. W *Księdze Konstytucji i Zarządzeń Braci Kaznodziejów* czytamy o trosce, jaką powinni wykazywać lektor konwentualny i bibliotekarz, aby „biblioteka była wyposażona w potrzebne książki i aby corocznie przeznaczano wystarczające środki na jej uzupełnianie”⁹, oraz o obowiązku prowincjała zadbania „o dobre przestrzeganie tego, co obowiązuje w dziedzinie studiów, zwłaszcza o stan biblioteki”¹⁰. Widzimy zatem, że niemal od początku istnienia zakonu, aż do czasów obecnych, biblioteka i książki są nieodzownymi elementami jego pracy kaznodziejskiej, naukowej i innych dzieł apostołskich. Należy zgodzić się zatem z Emilio Panellim, że dla dominikanów książka jest „narzędziem wiedzy, wpisującym się w ewangeliczną wspólnotę dominikańską, bez lęku o rodzaj, prawie jak coś naturalnego i współistotnego z życiem apostołskim i intelektualnym Dominika i jego uczniów”¹¹.

Powszechnie znana jest średniowieczna sentencja mówiąca, że „claustrum (monasterium) sine armario, quasi castrum sine armamentario”¹². Podobnie znaczącą rolę książek i bibliotek w funkcjonowaniu klasztorów oraz pracy zakonników podkreślał kartuski opat Jacques Louber (1440–1513), który pisał: „Monasterium sine libris est sicut civitas sine opibus, castrum sine numeris, coquina sine supellectili, mensa sine cibis, hortus sine herbis, pratum sine floribus, arbor sine foliis”¹³. W 1257 r. dominikańska kapituła prowincji

secolo. Atti del XXIX Convegno Internazionale. Assisi, 11–13 ottobre 2001, Spoleto 2002 (Atti dei Convegni della Società Internazionale di Studi Francescani e del Centro Interuniversitario di Studi Francescani. Nuova serie, 12), s. 265–300; L. Cinelli, L'Ordine dei Predicatori e lo studio. Legislazione, centri, biblioteche (secoli XIII–XV), [w:] L'Ordine dei Predicatori. I Domenicani: storia, figure e istituzioni (1216–2016), a cura di G. Festa, M. Rainini, Bari–Roma 2016 (Quadrante Laterza, 210), s. 278–303 (tamże starsza literatura przedmiotu).

⁹ KKZ 2003, s. 59, nr 88, pkt. II, 2°.

¹⁰ Tamże, nr 89, pkt. II, 5°.

¹¹ E. Panella, *Presentazione*, „Memorie Domenicane”, 13 (1982), s. VI.

¹² Przekład polski: „klasztor bez biblioteki jest jak zamek bez zbrojowni”. Szerzej na temat tego przysłowia zob. H. Silvestre, *A propos du dicton „Claustrum sine armario, quasi castrum sine armamentario”*, „Mediaeval Studies”, 26 (1964), s. 351–353. Szerzej o postrzeganiu książki w wiekach średnich zob. np. D. Rieger, *Des «livres sacrés». Fiction et idée de la bibliothèque au Moyen Âge*, „Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes”, 7 (2000), s. 227–251.

¹³ Przekład polski: „Klasztor bez ksiąg jest jak państwo bez zasobów, zamek bez załogi, kuchnia bez sprzętów, stół bez potraw, ogród bez ziół, łąka bez kwiatów, drzewo bez liści” (za: *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów, powiedzeń*, zebrał, oprac. i red. Cz. Michalunio, Kraków 2004, s. 329). Szerzej o miejscu bibliotek w życiu zakonnym zob. np. D. Nebbiai, *Archives, bibliothèques et écriture*

rzymskiej we Florencji zdefiniowała książkę jako *arma nostrae militiae* („oręż naszej służby”; „oręż naszej walki”)¹⁴. Simona Gavinelli pisze, że taką koncepcję książki sformułował bł. Humbert z Romans (ok. 1194–1277), który jako piąty mistrz generalny kierował Zakonem Kaznodziejskim w latach 1254–1263¹⁵. Włoska badaczka podkreśla ponadto, że bracia kaznodzieje zwrócili szczególną uwagę na książkę w działalności apostołskiej ze względu na zaangażowanie zakonu św. Dominika (określanego wówczas jako *Militia Christi*) w walkę z herezjami. W tym kontekście książka miała być „bronią” wykorzystywaną w pracy kaznodziejskiej i penitencjarnej (spowiedniczej)¹⁶. Dlatego też w takim ujęciu – zasygnalizowanym w tytule niniejszej publikacji – postanowiliśmy zaprezentować prace opisujące miejsce książki w życiu oraz kulturze zakonu św. Dominika na ziemiach polskich.

Badacze reprezentujący różne ośrodki naukowe i biblioteczne przyjrzeni się poszczególnym aspektom dziejów kultury książki w środowisku dominikańskim na ziemiach polskich. Mimo to należy podkreślić, iż zagadnienie

de l'histoire, [w:] *Ecrire son histoire. Les communautés religieuses régulières face à leur passé. Actes du 5e colloque international du CERCOR, Saint-Etienne, 6–8 novembre 2002*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2005 (C.E.R.C.O.R. Travaux et Recherches, 18), s. 531–541; J. Gwioździk, *Biblioteka w kulturze zakonnej. Zarys problematyki*, [w:] *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce – historia i współczesność*, red. H. Olszar, B. Warząchowska, Katowice 2008 (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 47), s. 54–64.

¹⁴ *Acta Capitulum Provincialium Provinciae Romanae (1243–1344)*, ed. T. Kaeppli, Roma 1941 (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, 20), s. 21.

¹⁵ Szerzej o regulacjach bł. Humberta odnośnie funkcjonowania bibliotek dominikańskich zob. R.D. Taylor-Vaisey, *Regulations for the operation of a Medieval Library*, „The Library”, 33 (1978), nr 1, s. 47–50. Zob. także E.T. Brett, *The Dominican Library in the Thirteenth Century*, „The Journal of Library History”, 15 (1980), nr 3, s. 303–308.

¹⁶ Por. S. Gavinelli, *Per una biblioteconomia degli Ordini mendicanti (secc. XIII–XIV)*, [w:] *Libri, biblioteche e lettura dei frati mendicanti (secoli XVIII – XV). Atti del XXXII Convegno internazionale. Assisi, 7–9 ottobre 2004*, Spoleto 2005 (Atti dei Convegni della Società Internazionale di Studi Francescani e del Centro Interuniversitario di Studi Francescani. Nuova serie, 15), s. 280, przyp. 35. Szerzej o miejscu książki i bibliotek w życiu dominikanów zob. np. W.A. Hinnebusch, *The history of the Dominican Order*, vol. II: *Intellectual and cultural life to 1500*, New York 1973, s. 191–230 (rozdz. pt. „Books and libraries in the Dominican Order”); P. Lippini, *La vita quotidiana di un convento medievale. Gli ambienti, le regole, l'orario e la mansioni dei Frati Domenicani del tredicesimo secolo*, Bologna 2003 (Collana Attendite ad Petram, 5), s. 95–103; L. Pellegrini, *Libri e biblioteche nella vita economica dei mendicanti*, [w:] *L'economia dei Conventi dei Frati Minori e Predicatori fino alla metà del trecento. Atti del XXXI Convegno Internazionale Assisi, 9–11 ottobre 2003*, Spoleto 2004 (Atti dei Convegni della Società Internazionale di Studi Francescani e del Centro Interuniversitario di Studi Francescani. Nuova serie, 14), s. 187–214.

to nadal nie zostało w pełni opracowane. I chociaż posiadamy już dość pokaźny dorobek badawczy, to jednak koncentruje się on głównie na omówieniach konkretnych postaci czy instytucji (a zwłaszcza bibliotek opisywanych w oparciu o konkretne źródła, jak np. inwentarze czy katalogi)¹⁷. Trudno więc mówić o pełnym obrazie kultury książki, a tym bardziej kultury umysłowej, której ważnymi elementami są książka i pismo, a przecież przez niemal osiem wieków dominikanek i dominikanie nie tylko gromadzili i czytali książki, lecz także sami je tworzyli i byli odbiorcami wielu dzieł. Wystarczy wspomnieć np. o literaturze panegirycznej czy funeralnej pisanej przez dominikanów, ale też im dedykowanej przez przedstawicieli innych zakonów czy duchowieństwo diecezjalne (np. z okazji ślubów zakonnych, czy pogrzebów dominikanek i dominikanów).

Studia nad kulturą książki i dziejami bibliotek pozwalają w pewnym stopniu poznać kulturę umysłową braci i siostr, poszczególnych klasztorów czy całych prowincji¹⁸. Dzisiaj o dorobku i tradycjach intelektualnych polskiego środowiska dominikańskiego świadczą jedynie pojedyncze druki czy rękopisy oraz zachowane skrawki dawnych księgozbiorów. Są one bardzo wymownymi

¹⁷ W 1973 r. Krystyna Zawadzka przedstawiła stan badań nad dziejami bibliotek dominikańskich na ziemiach polskich (por. K. Zawadzka, *Ze źródeł i stanu badań dotyczących dawnych klasztornych bibliotek dominikanów w polskich prowincjach*, NP, 39 (1973), s. 213–228). Niemal cztery dekady później podobnej próby podjął się Tomasz Stolarczyk, skupiając się przede wszystkim na literaturze, która pojawiała się po artykule Zawadzkiej. I chociaż oba opracowania nie uwzględniają wszystkich prac, to pokazują już dosyć pokaźny stan badań nad polskimi bibliotekami klasztorów dominikańskich (por. T. Stolarczyk, *Biblioteki dominikańskie w średniowiecznej Polsce i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Aktualny stan badań i dalsze potrzeby*, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013*, red. Z. Kropidłowski, D. Spychała, Bydgoszcz 2014, s. 73–86; przedruk w: tenże, *Analecta Dominicana. Szkice z dziejów Zakonu Braci Kaznodziejów w Polsce środkowej (XIII–XVIII wiek)*, Wieluń 2016 (Biblioteka Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego, 20), s. 197–207). Na bieżąco literaturę poświęconą bibliotekom kościelnym z uwzględnieniem także księgozbiorów dominikańskich publikuje Ryszard Żmuda. Ostatnio całość literatury bibliologicznej na temat bibliotek kościelnych, która wyszła w latach 1945–2015, zebrał w jednym tomie, w którym wyszczególnione są prace (drukowane i dyplomowe) poświęcone bibliotekom dominikańskim. Por. R. Żmuda, *Bibliografia publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945–2015*, Łódź 2016 (Biblioteki Kościoła w Polsce. Cz. II: Stan badań bibliologicznych, 1), s. 196–200; tenże, *Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945–2015*, Łódź 2017 (Biblioteki Kościoła w Polsce. Cz. II: Stan badań bibliologicznych, 3), s. 257–263. Zob. także J. Puchalski, *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce za lat 1945–2015*, RB, 60 (2016), s. 97–136.

¹⁸ Zob. uwagi J. Kaliszuka, *Skarbce pamięci – księgozbiory kościelne*, [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. I, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrówka, P. Węclowski, Warszawa 2018, s. 419–445.

świadkami dziejów zakonu św. Dominika na ziemiach polskich¹⁹. Niestety wydarzenia polityczne, klęski elementarne, a czasami także niefrasobliwość samych zainteresowanych sprawiła, że ten „świat książki dominikańskiej” uległ unicestwieniu i niekiedy zapomnieniu. Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja pozwoli na uzupełnienie dotychczasowych ustaleń badaczy oraz przypomni szacunek dominikanów i dominikanek dla książki i tradycji piśmienniczej. Zdajemy sobie sprawę, że ukaże ona również tragiczne losy dominikańskich księgozbiorów, szczególnie w okresie niewoli narodowej i w czasach komunistycznych. Zaborcy bowiem wraz z kasatą klasztorów rabowali całe ich mienie, w tym dzieła kultury, wśród których znalazły się rękopisy i książki. Komuniści natomiast w ramach kontroli życia zakonnego i formacji intelektualnej kandydatów do kapłaństwa konfiskowali książki i czasopisma, które – ich zdaniem – były „wrogię” dla ideologii socjalistycznej (np. w sierpniu 1960 r.). Dzisiaj badania proveniencyjne pozwalają nam na odnajdywanie egzemplarzy z dawnych zbiorów dominikańskich w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce i krajach Europy Wschodniej, Południowej czy Zachodniej.

Badania poświęcone kulturze książki w klasztorach dominikańskich zdecydowanie wymagają kolejnych prac, poszukiwania źródeł oraz pogłębionych i uogólniających analiz. Naukowa refleksja nad klasztorem jako instytucją kultury, w której tak ważne miejsce zajmowała książka, pozwoli zidentyfikować i opisać istotne treści życia duchowego oraz postawić pytania dotyczące aktywności i dorobku intelektualnego poszczególnych postaci czy ośrodków. Czasem pytania te budzą pewne kontrowersje, np. dostrzeganiu kulturowego dorobku zakonów towarzyszy podkreślanie pozytywnych aspektów rozpadu ich zbiorów historycznych. Przetrwały one dzięki instytucjom świeckim, w których zostały opracowane i udostępnione na szerszą skalę i stały się istotnym elementem rozwoju nowoczesnego bibliotekarstwa, a dalej podstawą zróżnicowanych badań naukowych²⁰. Polityczne, światopoglądowe, społeczne i ekonomiczne konteksty kasat klasztornych nadal są różnie interpretowane przez badaczy,

¹⁹ Por. R. Szpor, *Biblioteka i archiwum świadkami życia wspólnoty dominikańskiej*, „Życie i Myśl”, 27 (1977), nr 10, s. 45–56.

²⁰ Por. np. K. Migoń, *Kasaty klasztorów w XVIII i XIX w. a narodziny nowoczesnego bibliotekarstwa*, [w:] *Bibliotheca Lindiana. Samuel Bogumił Linde (1771–1847) – pierwszy dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W 165. rocznicę śmierci. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, 19–20 listopada 2012*, red. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, Warszawa 2015 (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, 35), s. 57–64.

jednak nie ulega wątpliwości, że przyczyniły się one – zwłaszcza pokasacyjne dzieje klasztornych zbiorów artystycznych, archiwalnych i bibliotecznych – do współczesnego kształtu wielu państwowych i prywatnych instytucji kulturalnych, w tym bibliotek i archiwów. Mamy więc nadzieję, że zaprezentowane w niniejszym tomie prace przyczynią się do uzupełnienia stanu wiedzy i zainspirują do stawiania kolejnych pytań i analizy zagadnień składających się na kulturę umysłową polskiego środowiska *Ordinis Praedicatorum* na przestrzeni dziejów.

Iwona Pietrkiewicz
Marek Miławicki OP